

Fleisz János

Nagyvárad népessége 1900 és 1920 között

Egy város jelenét alakítani, jövőjét formálni, a folyamatosan változó körülmények között csak a múlt kellő ismeretében lehetséges. A nagyváradiak az utóbbi években sok, a város történetének valamilyen vetületével foglalkozó kiadványt vehettek kézbe, de jóval kevesebb az olyan munka, amely a város fejlődését rendszerezve követi nyomon, bemutatva ennek alapjait és főbb jellegzetességeit. A népességi viszonyok egy város fejlődését alapvetően meghatározó feltételek közé tartoznak. Fontos a távoli múlt, de a mai város életére elsősorban a 19. század második felétől végbement demográfiai folyamatok a meghatározók, emiatt az előzmények vizsgálata mellett főleg a 20. század első két évtizedének fontosabb népmozgalmi jelenségeit ismertetni szükségszerű. A város népességének korabeli alakulását bemutatni csak látszólag könnyű feladat. A dualizmus kori rendszeres és szakszerű adatfelvételekkel szemben mind előtte, mind pedig közvetlenül utána kevésbé szakszerűen összeállított statisztikákkal találkozunk. Ezek többsége ráadásul összefoglaló adat, amelyből nehéz az egyes települések sajátosságait elkülöníteni. Az adatok felvételének módszerei is vitára adhatnak okot, azonban a várostörténet, egyéb megbízható források hiányában,

ezeket veszi vizsgálatának alapjául. Az ezzel kapcsolatos disputák, de a szóban forgó időszak során a sokféle népességi változást előidéző tényezők és folyamatok részletes elemzése sem tartozik jelen tanulmány témakörébe.

A demográfiai változások általános jellegzetességei a századfordulón és a századelőn

A 19. század második felében a korszerűsödés felgyorsulása nyomán minőségileg új típusú városfejlesztő tényezők léptek működésbe, amelyek hatására Nagyvárad városképe, településszerkezete, központi funkcióinak jellege és társadalmi struktúrája lényegesen átalakult. Ez tükrözi az egész korabeli Magyarországon végbement változásokat, néhány helyi szinten tapasztalható eltéréssel.

Nagyvárad estében a kiindulópont, amely megalapozta a városfejlődést, az 1850-ben történt városegyesítés volt, amikor a Habsburg-adminisztráció először politikai, majd közigazgatási szempontból egyesítette az addig különálló, de régóta együtt élő négy városrészt: Olaszit, Újvárost, Váralját és Velencét, létrehozva Nagyváradot. Az egyesítés jogi és vagyoni folyamata még hosszú időt vett igénybe, de a folyamat iránya egyértelmű volt. 1850

decemberében az osztrák hatóságok összeírták a város népét, és összesen 22 538 lakost találtak.¹ Ennél pontosabbak a következő népszámlálás adatai, az 1869-es census összesen 28 698 lakost talált. A demográfiai struktúra fő pillére a népesség számának alakulása volt. Nagyvárad lakossága a dualizmus korában dinamikusan növekedett: 1880-ban már 31 324, 1890-ben 38 557, majd 1900-ban 47 018 volt a lakosság száma.² Fél évszázad alatt tehát Nagyvárad lakossága megduplázódott.³ Ez egy országos viszonylatban is kiemelkedő gyarapodás, amely nem a természetes szaporulatnak, hanem a belső mobilitásnak köszönhető. Erről a statisztikai adatok is beszámolnak.

1. táblázat

Nagyvárad fő népmozgalmi adatai 1901–1910 között⁴

Élve születések	Halálozások száma	Természetes szaporulat	Tényleges szaporulat	Különbözet
16 601	15 110	+1 491	17 151	15 660

Nagyvárad a dualizmus korában végig Magyarország nagyvárosai közé tartozott⁵, népességszámának leggyorsabb emelkedése a századelőn ment végbe, amikor mindössze tíz év alatt a gyarapodás 17 151 fő volt. Az

adatokból kitűnik, hogy Nagyvárad nagy vonzerővel rendelkezett, és hogy a jelentős növekedést az élénk belső mobilitás okozta, így 1910-ben a város lakosságának alig több mint egyharmada, vagyis 36,7 százaléka volt helybeli születésű, a bevándorlók aránya pedig elérte a 63,3 százalékot, amely országosan is a legmagasabbak közé tartozott.⁶ A lakosság száma tekintében Nagyvárad 1910-ben elmaradt ugyan a nagy területű Debrecentől, viszont megelőzte a korábban előtte álló Hódmezővásárhelyt és Aradot, Kolozsvárral szemben pedig megtartotta előnyét, így akkor országosan a kilencedik helyre jött fel.⁷ Népsűrűség szempontjából Nagyváradot viszont csak Budapest előzte meg. 1910-ben Várad már sokkal előrébb tartott az urbanizáció folyamatában, megerősítve regionális centrum szerepét, a városok

hierarchiájában is előretör, sőt a legfontosabb fejlettségi mutatók összesítése alapján ekkor az ország negyedik városa. A fővároson, Budapesten kívül csak Pozsony és Zágráb előzte meg, közvetlenül utána pedig a hasonló értéket felmutató Temesvár következett.⁸

Érdekes betekinteni a korabeli város demográfiai struktúrájába is. A férfiak és nők arányát illetően a városokban általában a vidéknél nagyobb nőtöbbség

¹ RNL BMH PI 141. t. 214. cs. Sajnos az adatok nem pontosak, a helyesbített számok zárójelben. Vö. Fleisz, 2001. 260-261.

² A katonasággal együtt 50 177.

³ MSTK 42.k. Ezek a korabeli város területére vonatkozó népesedési adatok.

⁴ Varga E. Á., 1999. 72.

⁵ Nagyvárad dualizmus kori történetéhez ld. Fleisz, 1996.

⁶ MSTK 61.k.

⁷ Ebben benne van Budapest és Zágráb is.

⁸ Beluszky-Győri 2005. 177–189.

a jellemző. A dualizmus korában szem-
betűnik a nemek arányának viszony-
lagos kiegyensúlyozottsága. Az össz-
lakosságot véve figyelembe, a férfiak
enyhe többségét az emelkedő létszámú
katonaság biztosította. Így, 1900-ban
még 1041 férfi jutott 1000 nőre, 1910-
ben már csak 1012.⁹ 1910-ben a 64 169
lakosból 32 287 (50,32%) volt férfi és
31 882 (49,68%) volt nő.¹⁰ Ez a város-
ban állomásozó jelentős létszámú ka-
tonaságot nem számítva a valóságban
szerény nőtöbbletet jelentett, amely
a 20. században még kis mértékben
emelkedett is.

Az 1900 és 1910 közötti interval-
lumban a korösszetételben nem talá-
lunk lényeges eltéréseket.

2. táblázat

**Nagyvárad lakosságának életkor
szerinti megoszlása 1900-ban és
1910-ben¹¹**

	Összes lakos	0-6 év	6-11	12-14	15-19	20-39	40-59	60 év fölött	Isme- retlen
1900	50177	6100	5323	3149	5540	17786	9096	3176	7
%	100	12,15	10,60	6,27	11,04	35,44	18,12	6,32	0,01
1910	64169	7103	6685	4321	7553	22891	11487	4114	15
%	100	11,06	10,41	3,75	11,77	35,67	17,90	6,41	0,02

1910-et véve a dualizmuskori
korszak referenciaévének, megál-
lapíthatjuk, hogy 1900-hoz képest
Nagyváradon érezhetően csökkent a
0–6 év közötti korosztály aránya, amely

a születések számának fogyását jelzi,
de főleg a 12–14 közöttiek alacsony
aránya meglepő, mivel ez nem köthető
semmilyen különleges eseményhez. A
60 fölöttiek kissé növekvő száma az
átlagéletkor lassú emelkedéséhez kap-
csolódik, de számuk így is a legalacson-
nyabbak közé tartozott és jóval alatta
maradt az országos átlagnak, amely ak-
kor 8,2 százalék volt.¹² A munkaerő-be-
vándorlás révén növekvő modern vá-
ros korösszetételére a munkaképes
korú korcsoportoknak (15–60 között)
az átlagosnál nagyobb, a fiatal (15 év
alatti) korosztályoknak az átlagosnál
kisebb súlya jellemző. A 15–60 közöt-
tiek százalékaránya 65,34, azaz előnyös
struktúrát mutat, amely lényegesen
meghaladja a magyarországi átlagot
(56,5%), de közép-kelet-európai ösz-
szehasonlításban is magasnak számít.¹³
Nagyvárad a „városias” korstruktúrá-
jú városok közé tartozott Temesvárral

vagy Pozsonnyal együtt, viszont a je-
lenségek köztudottan bonyolultak. Az
előregedés szempontjából is viszonylag
kedvező a kép. Ennek mutatóját úgy
kapjuk, hogy a 60 éven felüliek szá-
mát a 15 éven aluliakéhoz viszonyít-

⁹ MSTK 46. k.

¹⁰ Uo.

¹¹ MSTK 61.k.

¹² Uo.

¹³ Uo.

Városterkép a 19. század végén

juk. Ebből a szempontból Nagyváradi közelebb állt a hagyományos, azaz „fiatalabb” korszerkezetű magyar városok többségéhez, mint a nyugati „öregebb” városokhoz. 1900-ban Nagyváradi 218 öreg jutott ezer gyermekre, 1910-ben pedig 227. Utóbbi adat erősen megközelíti a magyarországi átlagot (232), illetve az ezzel csaknem azonos budapesti arányt (233).¹⁴

A népesedési elemzések egyik fontos iránya a lakosság nemzetiségi, anyanyelvi megoszlása, amely Nagyváradi esetében a 20. századi három hatalomváltás következtében nagy jelentőséget kapott. Az 1850-es összeírás

etnikai szempontból a 22 538 lakosból 14 356 magyart (63,7%), 3289 románt (14,6%) 2906 zsidót (12,9%) és 1987 (8,8%) egyéb nemzetiségűt talált.¹⁵ Ez eleinte kevésbé változott, de az 1867-es kiegyezés utáni gyors fejlődés ezen a területen is éreztette hatását. A 20. századra a város jellegét jobban kifejező anyanyelvi megoszlás a következőképpen alakult. A század eleji Nagyváradi lakosságának anyanyelvi-nemzetiségi összetételét tekintve feltűnik, hogy döntően magyar többségű város volt.¹⁶

¹⁵ RNL BMH PI 141. t. 214. cs.

¹⁶ Az 1900 és 1910-es népszámlálás adatai nem mutattak ki egyetlen jiddis anyanyelvűt sem.

¹⁴ Uo.

3. táblázat
Nagyvárad lakosságának anyanyelv szerinti megoszlása 1900–1910 között¹⁷

Népesség	1900	%	1910	%	Növekedés, fő
Magyar	44750	89,2	58421	91,0	13671
Román	3335	6,7	3604	5,6	269
Német	1404	2,8	1416	2,2	12
Egyéb	688	1,3	728	1,2	40
Összesen	50177	100,0	64169	100,0	13992

Ha a növekedést vesszük szemügyre, kiderül, hogy a magyarok száma nagyobb ütemben, a románoké lassan emelkedett. Ez a folyamat már 1880-tól meghatározó, de a századelőn nagyobb méreteket öltött. A magyarok számá-

4. táblázat
Nagyvárad lakosságának vallás szerinti megoszlása 1900–1910 között¹⁸

Népesség	1900	%	1910	%	Növekedés, fő
Római katolikus	15391	30,6	19819	30,9	4428
Görög-katolikus	2884	5,7	3385	5,3	501
Református	14984	29,9	19459	30,6	4475
Ortodox	3638	7,2	4649	7,2	1011
Izraelita	12294	24,5	15155	23,6	2861
Egyéb	986	1,9	1702	2,6	716
Összesen	50177	100,0	64169	100,0	13992

nak 1910-es kiemelkedően magas aránya jóval megelőzi a magyarországi átlagot (72%). Jellemző volt a németek számának a stagnálása és az egyéb anyanyelvű lakosság kis száma. Ezeket az adatokat érdemes a korabeli vallási összetétellel is összevetni.

A vallási összetételt kissé árnyalja az anyanyelv szerinti összetétel, hiszen az adatokban 1910-ben 15 155 izraelita vallású jelenik meg, akiknek nagy többsége a magyar anyanyelvűek közé lett besorolva. Érdekeség a városban domináló római katolikusok és a re-

¹⁷ MSTK 61. k.

¹⁸ Uo.

Városkép a 20. század elejéről, román felirattal „felülbélyegezve”

formátusok számának és arányának rendkívül kis eltérése, illetve az ortodoxok és a görögkatolikusok közötti kis különbség is. Összesített számuk a román nemzetiségűeknek az anyanyelvi adatokban megjelenő számának magasabb voltát jelzik a városban. A tízéves növekedést elemezve a reformátusok kevéssel megelőzik a katolikusokat, míg az izraeliták számának növekedése meghaladja az összes többi felekezetű összesített növekedését.

Az 1910 utáni időszak már népese-
dési szempontból is bonyolultabban alakult a Sebes-Körös parti városban. A következő három évben még folytatódnak a kedvezőbb trendek, de az első világháború ebből a szempontból

kizökkenti a nagyváradai népese-
dési folyamatokat, komoly szerkezeti és rétegződési módosulásokat okozva. Nagyvárad városfejlődése az első világháború végére megtorpant, és az egymást követő politikai fordulatok, illetve a határváltozás miatt beszűkültek a lehetőségei. A városban 1919. április 20., vagyis a román hatalom bevezetése utáni megváltozott helyzet-
hez egy 1920 decemberében sebtében végrehajtott kevésbé pontos összeírás szolgált támpontot. A felmérés a város kerületek és utcák szerinti etnikai megoszlását próbálja rögzíteni, de feldolgozza városrészenként a férfiak és nők arányát, illetve feljegyzi a 21 év feletti férfiak számát.

5. táblázat
Nagyvárad lakosságának etnikai megoszlása és struktúrája 1920 decemberében¹⁹

helyzethez képest. A lakosság döntő többségét a már elkezdődött menekültáradat ellenére is a magyarok alkották, közel 60%-kal, de mivel akkor

Városrész	Lakosok száma	Magyar	Román	Zsidó	Egyéb	Férfi	Nő	21 év feletti férfi
Nagyvárad-Olaszi	22866	16806	2777	2922	361	10258	12608	6014
Nagyvárad-Ujváros	22962	11104	2939	8675	344	10249	12.713	5983
Nagyvárad-Velence és -Váralja	17986	9095	2432	6204	255	8351	9635	4596
Hegy	4266	3739	393	78	56	2071	2195	1085
Nagyvárad összesen	68080	40744	8641 (8541)	17879	1016	30949 (30929)	37171 (37151)	17678
%	100	59,8	12,5	26,2	1,5	-	-	-

Az adatok pontatlansága ellenére is néhány fontos megfigyelést tehetünk. Először is, a világháború hatására lényegesen csökkent a férfiak száma, így 1920-ban 833 férfira jutott 1000 nő. A 21 év alatti férfiak aránya pedig mindössze 25,9 százalék.²⁰ Mindezek bizonyítják a háború által okozott strukturális torzulásokat, amelyek kiküszöbölésére 2-3 generációra volt szükség. Az etnikai-nemzetiségi összetétel újszerűsége, a zsidók külön etnikumként való megjelenése a statisztikákban, illetve a románok számának bő megduplázódása az 1910-es

még a zsidók nagy többsége is a magyar nyelvet használta, így anyanyelvi szempontból a magyar többség a 19. század végi helyzetet idézi.

1920 után az addigi természetes demográfiai ciklusból kizökkent városban lényeges átalakulás ment végbe, a sorozatos megrázkódtatások szétroppantották a váradi társadalom korábbi szerkezetét, a bevándorlás tovább folytatódott, de immár más irányból. A következő két évtized demográfiai folyamatainak a feldolgozása már egy másik írás témája lehet.

¹⁹ RNL BMH PI. 142. t. 7/1920. cs. Az adatok sajnos nem mindenütt pontosak, zárójelben a helyesbített számok.

²⁰ Uo.

Rövidítések jegyzéke

- Beluszky–Győri, 2005: Beluszky Pál – Győri Róbert: *Magyar városhálózat a 20. század elején*. Budapest – Pécs, 2005.
- Fleisz, 1996: Fleisz János: *Város, kinek nem látni mását. Nagyvárad a dualizmus korában*. Nagyvárad, 1996.
- Fleisz, 2001: Fleisz János: *Nagyvárad közigazgatási egyesítése (1850) és fejlődésének néhány sajátossága a XIX–XX. században*. In Pál Judit, Fleisz János: *Erdélyi város-történeti tanulmányok*. Csíkszereda, 2001.
- MSTK: *Magyar Statisztikai Közlemények*, Új sorozat. 42. kötet, Budapest. Új sorozat. 46. kötet, Budapest. Új sorozat. 61. kötet, Budapest.
- RNL BMH: Román Nemzeti Levéltár Bihar Megyei Hivatala, Nagyvárad.
- PI: Polgármesteri Hivatal Iratai Nagyvárad. (Fond Primăria Municipiului Oradea)
- Varga E. Á., 1999: Varga E. Árpád: *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája II. Bihar, Máramaros, Szatmár és Szilágy megye. Népszámlálási adatok 1850/1869–1992 között*. Budapest–Csíkszereda, 1999.